

© 2014 De Echte Kern BV
Omslagontwerp Marieke Oele
Foto auteur Bob Bronshoff
Zetwerk Elgraphic bv, Vlaardingen
www.prometheusbertbakker.nl
ISBN 978 90 351 4153 7

De economie als wetenschap en kunst

Welvaart

Er waart een misverstand door Europa. Het misverstand dat het in de economie uitsluitend gaat om geld. Tot het ontstaan en in stand houden van dit misverstand leveren economen zelf een belangrijke bijdrage. De gedachte dat economische gezichtspunten in geld moeten worden uitgedrukt, wordt door velen van hen onderschreven. En niet alleen door bedrijfseconomen, die van nature niet geneigd zijn over de grondslagen van hun vak na te denken, maar zich in dienst stellen van het streven naar winst en het opvoeren van de rendementen van de ondernemingen. Zij beseffen niet voldoende dat het maken van winst veeleer te danken is aan de creativiteit van technici dan aan economen. Bedrijfseconomen en accountants doen zelden meer dan achteraf registreren waarom het in het verleden verkeerd is gegaan. Maar ook de algemene economen vervallen in de fout de economische kant van de maatschappelijke verschijnselen te beperken tot een financiële calculatie. Zij menen buiten het terrein van de economie te treden, indien deze werkwijze niet meer mogelijk is. Als de economen zelf al moeite hebben met het uitgangspunt van hun wetenschap, dan neemt men buitenstaanders nauwelijks kwalijk dat zij menen dat de economie in onze samenleving beperkt is tot het meten der dingen in geld. Bovendien zijn buitenstaanders en ingewijden al zo lang gewend om te gaan met geld en in geldprijzen te rekenen dat het een tweede natuur is geworden. Dat deze

gewoonte tot ingrijpende maatschappelijke misrekeningen leidt is een inzicht dat niet van de ene op de andere dag gemeengoed is. Laten wij daarom eerst een voorbeeld geven.

Stel dat de overheid op de gedachte komt het Naardermeer op te offeren ten behoeve van de vestiging van een grote onderneming. De opbrengsten van de onderneming worden in geld uitgedrukt. Er wordt uitgegaan van een bepaald verkoopresultaat, de kosten worden becijferd en hieruit spruit een winstverwachting voort. De opbrengsten van het opofferen van een belangrijk natuurgebied zijn in geld uitgedrukt. Geheel overeenkomstig de eenvoudige leerboekjes van de economie wordt de natuur als een productiefactor beschouwd die ondergeschikt wordt gemaakt aan het bereiken van een bepaald productieresultaat. Moet men nu de becijferingen op grond waarvan wordt besloten de onderneming te vestigen tot het domein van de economie rekenen en de beslommeringen omtrent het vernietigen van de natuur als voor de economie niet ter zake doende beschouwen? Hier is geen sprake van. Tegenover elkaar staan het nut dat wordt afgeworpen door het vestigen van een onderneming en het nut dat wordt ontleend aan het in stand houden van een belangrijk natuurgebied. De onderneming levert goederen die in een behoefte voorzien. Bovendien brengt het vestigen van de onderneming werkgelegenheid met zich mee. Er zijn nog andere voordelen, zoals de positieve invloed op de vraag naar culturele manifestaties en onderwijsvoorzieningen. Maar ook het in stand houden van de natuur voorziet rechtstreeks in behoeften. De natuur is niet alleen een productiefactor naast arbeid en kapitaal, maar ook een consumptiegoed dat de welvaart van de nu en straks levende mensen verhoogt. Het voorzien in deze behoefte wordt niet in geld uitgedrukt, daar de bevrediging van het genieten van de natuur uiterst persoonlijk en subjectief is, maar dit betekent niet dat deze behoeftebevrediging daarom van minder belang is. Trouwens, uiteindelijk wordt de betekenis van het vervaardigen van goederen alleen maar begrepen door te letten op het subjectieve nut dat de goederen voor de mensen afwerpen. Het is denkbaar dat burgers

tot de conclusie komen dat zij liever het Naardermeer in stand houden dan opofferen aan het vestigen van een fabriek. Als deze beslissing wordt genomen, betekent het niet dat de economie het heeft verloren van de ecologie, of dat conservatieven het hebben verloren van progressieven. Het economische aspect van de genomen beslissing is dat wordt omgegaan met schaarse middelen. Deze omgang met schaarse middelen is gericht op het bevredigen van behoeften, die zowel van stoffelijke als van niet-stoffelijke aard zijn. Daarom heeft de economie het niet verloren van andere wetenschappen of andere gezichtspunten, indien de welvaart het meest gediend wordt geacht met het in stand houden van de natuur. De opmerking die de econoom maakt houdt in dat een offer wordt gebracht omdat in andere behoeften niet wordt voorzien.

De boodschap van de economie is zo eenvoudig dat men zich verbaast over de noodzaak deze te verspreiden. Het opschrijven van verlanglijstjes gaat de mensen makkelijker af dan het opsommen van de offers die worden gebracht. In het maatschappelijk leven gaat de sympathie uit naar hen die wensen uiten en niet naar de onhandige denkers, die ontmoedigend werken door op de beperkte mogelijkheden te wijzen. Ouders die tegen hun kinderen zeggen dat Sinterklaas niet bestaat, zijn nog nooit met gejuich ontvangen. Daarom laten de meeste ouders deze mededeling over aan andere kinderen. Economen hebben de droeve plicht de figuur van Sinterklaas elke dag te ontluisteren. Zij hebben echter ook de taak duidelijk te maken dat de grenzen van de economie niet uit bankbiljetten bestaan. Het verbeteren van de kwaliteit van het bestaan is een behoefte die niet of slechts gebrekkig in geld wordt vertaald, maar deze behoefte valt daarom niet buiten de economie. Economen die hun werkerterrein bewust vernauwen tot de sfeer van de klinkende munt en het betalingsverkeer, spelen een valse partij daar zij niet in geld waardeerbare zaken bij voorbaat ongewogen laten. Zij maken het voor zichzelf gemakkelijker, maar de maatschappij is genoopt om aan hun uitspraken steeds minder betekenis te hechten. In onze samenleving neemt de betekenis van behoeften die in het geheel niet of

alleen indirect in geld worden uitgedrukt elke dag toe. Een op de toekomst gerichte econoom houdt daarmee rekening en herhaalt zijn frustrerende boodschap dat de middelen beperkt zijn.

Uit het bovenstaande vloeit voort dat het begrip welvaart in de economie ruimer is dan meestal wordt verondersteld. Het gaat om de behoeftebevrediging. Dat wil zeggen, om de subjectieve gevoelens die van het voorzien in behoeften van de mensen het gevolg zijn. Het begrip welvaart is niet alleen subjectief maar ook formeel. Daarmee wordt bedoeld dat er alles onder valt wat geacht wordt eronder te vallen. Dit lijkt op het eerste gezicht een zuiver theoretische en zelfs wat lachwekkende uitspraak. Niettemin is de praktische betekenis in onze tijd erg groot. Als mensen een gezond milieu van belang vinden, valt het voorzien in de behoefte aan frisse lucht, schoon water en stilte onder het begrip welvaart, indien het voorzien in deze behoefte een beslag op schaarse middelen met zich meebrengt. Wil men meer frisse lucht, dan betekent het dat vervuilende productieprocessen achterwege blijven, of dat men bewust kiest om te zorgen dat de luchtvervuiling wordt teruggedrongen. Richtsnoer voor wat onder welvaart valt is niet een objectieve maatstaf die aan de economie wordt ontleend, maar is het gevoel van de mensen. Als de mensen vinden dat hun welvaart nadelig wordt beïnvloed door de geluidshinder op Schiphol, is daarin het signaal gelegen dat onder het begrip welvaart ook dit aspect wordt begrepen.

Zodra wordt beseft dat het in de economie gaat om de behoeftebevrediging, zoals deze door mensen en groepen wordt gevoeld, komt de vraag op in welk opzicht welvaart verschilt van menselijk geluk. Immers, ook bij geluk gaat het om allerlei gevoelens van strikt persoonlijke aard, die zich niet laten vangen in objectieve schema's of maatstaven. Is de economie dan misschien de wetenschap van het geluk in plaats van die van het geld? Het antwoord op deze vraag is betrekkelijk eenvoudig. Zodra het verwezenlijken van menselijk geluk met zich meebrengt dat op schaarse middelen beslag wordt gelegd, kijkt de economie om de hoek. Maar dit is zeker niet voor alle menselijk geluk het geval.

Nemen wij als voorbeeld huwelijksgeluk of ruimer relatiegeluk en erotiek. Hierbij gaat het om gevoelens die weinig of niets te maken hebben met het omgaan met schaarse middelen. Het economische aspect speelt hier geen rol. In deze zin omvat geluk meer dan welvaart. Bij welvaart gaat het om subjectieve gevoelens die afhankelijk zijn van het omgaan met schaarse middelen en bij geluk is dat ten dele niet het geval. Echte economen begrijpen onder welvaart minder dan geluk en meer dan geld.

Er wordt wel eens een tegenstelling geschapen tussen welvaart en welzijn. De term 'welvaart' wordt in een heel enge zin opgevat, zodat men denkt aan geld, stoffelijke productie, industrialisatie en duurzame consumptiegoederen. Het woord 'welzijn' wordt, tamelijk vaag, gebezigd voor allerlei verschijnselen die belangrijk worden geacht en waarvan men meent dat zij niet onder het woord welvaart zijn begrepen. Zien wij nu af van allerlei politieke tegenstellingen, dan blijkt bij welzijn meestal te worden gedacht aan een aantal zeer concrete wensen. Men wenst een gezond leefmilieu, humanisering van de arbeid, meer vrije tijd en zinvolle vrijetijdsbesteding en opheffing van allerlei vormen van discriminatie. Verwezenlijking van deze wensen betekent meestal dat beslag moet worden gelegd op schaarse middelen, of dat deze middelen anders dienen te worden aangewend dan tot zover gebruikelijk was. Blijkbaar gaat het bij welzijn dan ook om subjectieve behoeftebevrediging. Voor zover men daarbij wensen op één hoop gooit die zowel een beslag op schaarse middelen met zich meebrengen als waarvoor dit niet nodig is, valt de inhoud van de term welzijn samen met geluk. Voor zover onder welzijn alle vormen van behoeftebevrediging worden begrepen die nopen tot het aanwenden van schaarse middelen, valt de inhoud van de term volledig samen met welvaart. Er is geen aanleiding een tegenstelling te zien tussen welvaart en welzijn. Natuurlijk is het mogelijk dat in de praktijk beperkte uitgangspunten, zoals het opvoeren van de productie of het vergroten van de winst, de overhand hebben bij het nemen van beslissingen. Dit betekent echter niet dat dit onder de vlag van de economische

wetenschap gebeurt. Indien door maatschappelijke pressie beslissingen in een andere richting worden gedreven, is dit niet in strijd met de economie. Het betekent slechts dat de burgers van mening zijn dat hun welvaart in de zin van subjectieve behoeftebevrediging gediend is met beslissingen waarbij wordt gelet op het humaniseren van de arbeid, het behoud van natuur en open ruimte en het in stand houden van een gezond milieu. De econoom is daarbij steeds een frustrerende figuur omdat hij wijst op de nadelen van het nemen van een beslissing in een bepaalde richting. Er is geen voordeel dat niet met een nadeel wordt gekocht; en als wij zeggen gekocht, dan geven wij slechts aan dat tegenover voordelen altijd nadelen staan, ook al kunnen deze niet in geld worden uitgedrukt. Kortom, het economische is meer dan het financiële.

Door geen onnodige tegenstelling te scheppen tussen welvaart en welzijn wordt bereikt dat de besluitvorming niet onnodig in stukken wordt geknipt. De besluitvorming over Schiphol of het Naardermeer wordt georganiseerd door alle aspecten onder één noemer te brengen. Een indeling in economische en niet-economische aspecten is wetenschappelijk niet houdbaar en leidt praktisch tot uiterst verwarrende discussies over het doel van economische activiteiten. Steeds opnieuw dient te worden beklemtoond dat het gaat om de behoeftebevrediging en dat de economische wetenschap daaraan geen concrete inhoud geeft. De maatschappelijke discussie, waarin de opvattingen van personen en groepen tot uitdrukking komt, leert op welke aspecten de nadruk wordt gelegd. De economische wetenschap vestigt er de aandacht op dat alle factoren waarvoor geldt dat meer van het een minder van het ander betekent, deel uitmaken van de besluitvorming. Stelt men het zo, dan is er geen verschil tussen factoren als de productie, de werkgelegenheid, de winst, de humanisering van de arbeid, een schoon milieu, het besparen van energie en het verbeteren van de kwaliteit van de goederen. In elke concrete situatie worden stellig nog meer aspecten vermeld, die alle worden gezien als een uitwerking van het subjectieve en formele welvaartsbegrip en die onder-

ling onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden, daar ze alle op de schaarste stoelen.

Herhaaldelijk wordt op economen een beroep gedaan dit ruime welvaartsbegrip in te vullen. Vindt u als econoom het behoud van het milieu belangrijker dan de groei van de productie, of niet? Op een dergelijke vraag geeft de economische wetenschap geen antwoord. De economie schrijft niet voor, legt niet op, maar verklaart slechts. De economie geeft het antwoord niet omdat het afwegen van de voor- en nadelen van de uiteenlopende oogmerken een subjectieve beoordeling met zich brengt. Deze beoordeling wordt beheerst door strikt persoonlijke voorkeuren en waarderingen van politieke of godsdienstige aard. Een econoom die de indruk wekt dat oordelen van het onderhavige type voortvloeien uit zijn vakgebied, is geen echte econoom. Hij is een onechte politicus.

Schaarste

De schaarste kwam al enkele keren ter sprake. Hiermede wordt in de economie bedoeld op het feit dat de middelen altijd beperkt zijn ten opzichte van de behoeften. Sinds het denkbeeld van de zondeval in het paradijs is de schaarste een natuurverschijnsel. Het gaat niet om een uitvinding door economen, maar om een kant van de werkelijkheid waar de mensheid niet omheen kan. De schaarste is geen fictie, zoals wel eens wordt betoogd. Het is een fictie ervan uit te gaan dat de schaarste een fictie is. De eindigheid van het menselijk leven is een feit waarvoor ook in de informatie-economie het hoofd wordt gebogen. De tijd is schaarser dan u denkt, al was het maar door de eindigheid van het menselijk leven.

De opmerking ligt voor de hand dat het economisch leven van alledag wel erg afwijkt van het hier geschetste beeld. In de winkels verloopt de conversatie via prijzen. De ondernemingen staan bol van financiële calculaties. De vakbeweging heeft het over loonsverhogingen. De werkgevers hebben het bijna dage-

lijks over de noodzaak de winsten te verhogen. De overheid leren we vooral kennen door de belastingen en de sociale premies. Het is moeilijk door al deze financiële bomen het bos van de behoeftebevrediging te ontdekken. Wij zijn zo gewend geraakt aan de taal van lonen en prijzen dat wij hebben verleerd van gedachten te wisselen over de dingen die er werkelijk toe doen. Die gedachtewisseling is niet eenvoudig, omdat zij wordt bepaald door onze persoonlijke voorkeuren en gevoelens, maar toch worden wij genooddaakt haar zowel in ons persoonlijk dagelijks leven als in de samenleving op gang te brengen. De geluidshinder op Schiphol, de stank in de Randstad, de verkeerschaos en het verdwijnen van vrije natuur zijn niet op geld waardeerbare nadelen die steeds zwaarder tellen. Uit het optreden van actiegroepen, via de media en uit de opinievorming in politieke partijen blijkt dat hier van nadelige welvaartseffecten sprake is. Deze komen niet tot uitdrukking wanneer men de ontwikkeling van de productie per hoofd als maatstaf voor de welvaart neemt. Hieruit blijkt opnieuw dat de welvaart niet wordt gemeten door uitsluitend te kijken naar de op geld waardeerbare ontwikkeling van de nationale productie, het bruto binnenlands product (bbp) of de economische groei. Dit wordt duidelijk wanneer niet alleen de natuur, maar ook de productiefactor arbeid in ogenschouw wordt genomen. Arbeid en natuur zijn vanouds beschouwd als oorspronkelijke productiefactoren die in het kader van de productie worden opgeofferd. In toenemende mate nemen wij waar dat burgers het hebben van werk, geheel los van de vraag of daarmee een doel in het kader van de productie wordt gediend, als een nuttige zaak zien. Dit betekent dat de welvaart van de mensen in de zin van hun subjectieve behoeftebevrediging mede afhankelijk is van de gelegenheid te werken. Evenals de natuur is de arbeid niet alleen productiefactor, maar ook een consumptiegoed dat rechtstreeks in behoeften voorziet. Werknemers ontwikkelen voorkeuren over de tijden gedurende welke ze willen werken, waar ze willen werken en met wie ze willen werken. Ze worden kopers van pakketjes arbeid. Door de

knelpunten op de arbeidsmarkt wordt de betekenis hiervan alleen maar groter.

Hoeveel en wat wordt er geproduceerd, hoeveel en wat wordt er geconsumeerd, hoeveel en wat wordt langs individuele weg voortgebracht en wat doet de overheid? Deze kernvragen over de organisatie van ons economisch leven zijn een onmiddellijk gevolg van de toestand van schaarste zoals die na de big bang op deze wereld werd aangetroffen. De economie is als wetenschap niet bij machte op deze vragen in normatieve zin een antwoord te geven. Het gaat uiteindelijk om politieke afwegingen. Deze omstandigheid verhindert niet te analyseren hoe de mensen reageren op de noodzaak van afweging. En dat is wat de springlevende economische wetenschap doet. Velen denken dat het markt- en prijsmechanisme, dat berust op het in geld uitdrukken van voor- en nadelen, het antwoord van de economische wetenschap vormt op het geweldige organisatieprobleem. Dit misverstand wordt niet alleen door de economen zelf in de hand gewerkt, maar hangt ook samen met de belangrijke rol die het markt- en prijsmechanisme in onze samenleving speelt. Met dit mechanisme wordt een groot aantal van de organisatorische problemen opgelost, ook al is men met de oplossingen steeds minder tevreden. Wij zijn echter zo gewend aan het idee van de markteconomie, dat de gedachte dat de markt geen eindpunt, maar hoogstens een begin van alle economische wijsheid vormt, moeilijk wordt aanvaard. Emotionele weerstand ontstaat ook doordat de werking van de markt niet zelden in het belang is van sommige individuen of groepen. In alle nuchterheid wordt echter vastgesteld dat uit het oogpunt van de economische wetenschap de markt als beslissend criterium voor het aanwenden van schaarse middelen slechts een van de manieren is om het probleem dat door de spanning tussen behoeften en schaarse middelen ontstaat, op te lossen.

Volgens dit uitgangspunt houdt de economie zich bezig met het verklaren van alle verschijnselen die het gevolg zijn van de schaarste, de spanning tussen behoeften en middelen. Verwar- ring ontstaat als op het eerste gezicht willekeurige overwegingen